

Miklósne Zakar Andrea
A transzilvanizmus kultúrtörténeti jelentősége

Dolgozatom témájául a transzilvanizmus eszmerendszerét választottam, mert kutatási témám Erdélyhez kötődik, illetve mert a transzilvanizmus jelensége izgalmas kérdéskör, hiszen egy sajátos identitástudat és történelmi helyzet eredménye, terméke.

Erdélynek, mint területi egységnek mindig volt egyfajta különállása, szeparálódása, ennek ellenére szervesen együtt értelmezendő a magyar történelemmel. Buda törökök általi elfoglalása óta, vagyis 1541-től beszélhetünk önálló erdélyi fejedelemségről, amikor az ország három részre szakadt. Ilyen formában Erdély 150 évig független államként élt, viszont a nagyhatalmak saját érdekeiket szem előtt tartva mindig korlátozni (vagy megszüntetni) akarták ezt a függetlenséget. Az I. és II. Diploma Leopoldium végül beolvasztja Erdélyt a Habsburg birodalomba, így Erdély megszűnik külön állam lenni. Ellenpróbálkozásként a Rákóczi-szabadságharc idején összehívják az erdélyi országgyűlést és Rákóczi Ferencet erdélyi fejedelemmé választják, vagyis Erdélyt önálló államként kívánják elismertetni. (Rákóczi már előbb a Magyarország fejedelme címet is megkapta a szécsényi országgyűlésen.) Erre a „titulushalmozásra” azért volt szükség, mert XIV. Lajos (a spanyol örökösödési háború idején) csak úgy volt hajlandó Rákóczival szövetséget kötni, ha Rákóczi nem úm. lázadó. Látható tehát, hogy Erdély függetlensége, önálló államisága milyen kulcskérdés.

A Rákóczi-szabadságharc leverése után Erdélyt újfent beolvasztják a Habsburg birodalomba, viszont II. József császár idején Erdély kormányzóságot kap Nagyszeben székhellyel. Ezzel a lépéssel Erdélyt el próbálják szakítani Magyarországtól. Az 1848. március 15-én megfogalmazott Tizenkét Pont utolsó szakasza kimondja az uniót Erdéllyel, vagyis azt, hogy Erdély elszakíthatatlan része Magyarországnak.

Ez a történelmi kitérő alátámasztja az 1919 utáni erdélyi értelmiség alapállását, amelynek hangsúlyos gondolata: vissza kell térni, újra kell fogalmazni a különálló erdélyiséget. Ennek az újrafogalmazásnak a transzilvanizmus eszmerendSZERE adott ideológiai alapot.

Trianon után egy évtizeddel a romániai magyarság számára egyértelművé vált, hogy kisebbségi helyzetén nem tud önerejéből változtatni, külső segítségre sem számíthat, ezért egyetlen lehetősége a megmaradásra: a belső megújulás. Ez a történelmi múlt átértékelését, a gondolkodásmód és életfelfogás megváltoztatását jelenti egyfelől, másfelől pedig egy olyan intézményrendszer kiépítését és működtetését, amely a kisebbségi létszükségleteket kielégíti. Olyan mérvadó személyiségek, mint Kós Károly, Makkai Sándor, Krenner Miklós, Márton Áron, Jancsó Béla, László Dezső, munkásságukkal igyekeznek

megakadályozni a romániai magyarság anyagi és erkölcsi hanyatlását. Ennek a munkának a gyümölcse a *transzilvanizmus*ként aposztrofált eszmerendszer, amely egy egyértelműen körülhatárolt közösségi-közéleti célt, egyfajta művészeti megközelítésmódot jelentett. Jól látható tehát, hogy a társadalmi és politikai szándék, valamint egy nehezen meghatározható, reflektálatlan érzelmi viszony ellentmondásos keverékeként látott napvilágot.

A transzilvanizmus gondolatrendszerében nagy szerepet kap a kisebbségi létben való helyzetállás, a szülőfölddel való azonosulás erkölcsje, a történelmi múlt hiteles feltárása és tudatosítása, annak közösségi tudattá való formálása, a helyi demokratikus közösségi együttélési formák kialakítása, sőt még a román-magyar kiegyezés és közös cselekvés lehetőségének keresése is. Makkai Sándor, az erdélyi magyar irodalom elemzésén, annak alternatíváinak feltárása mentén a következő lehetőségeket fogalmazza meg a transzilvanista gondolat előtt: „A historizmus útja, amely az elmúlt korszellem ábrázolásához menekül, s a történelmi regény műfajban véli megtalálni a múlt gyökereit, mint a jelen identitásának forrásait. A filozófiára, a filozofikus gondolkodásmódra összpontosító szemlélet – nagyon helyesen – az irodalmat ruházza fel „megváltó” eszmeiséggel. Nem utolsó sorban a népi ábrázolásmód kutatása, amely a gazdag néphagyományt tekinti a történelmi múlt ősi gyökerének, s ebből az attitűdből bontja ki a jelen és a jövő várható perspektíváit. Végső soron aktív cselekvést várunk az irodalomtól, melynek segítségével képesek leszünk kiemelkedni a l’art pour l’art mocsarából.”¹

Erdély gondolkodói nem véletlenül fókuszáltak az irodalomra, hiszen annak közösségformáló és közösségmegtartó szerepét kiemelve tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy az irodalom segítségével lehet legszilárdabban megvetni a szellemi építkezés alapjait. E gondolat jegyében Ligeti Ernő is felvetette az irodalom eszménykeresésének kérdését.²

Az alábbi csomópontok mentén halad elvei kifejtésében, és a következőképpen csoportosítja az erdélyi írókat:

1. A transzilván életérzés kifejezői az Erdélyben élő népek sorsközösségére építik mondanivalójukat. Eszményképük Ady Endre;
2. A nemzeti eszmény képviselői. Az egyetemes magyar irodalom szerves egységét hangsúlyozzák, a nemzeti hagyományok folytonosságát, a konzervatív-történelmi szempont elsődlegességét hirdetik. Eszményképük: Herczeg Ferenc.
3. A társadalmi haladás szószólói. A szociális problémák radikális megoldását hirdetik. Eszményképük Szabó Dezső.
4. A nembeli-egyetemes eszme képviselői, az erdélyi magyarság rendeltetését az egyetemes emberiséghez mérik. Eszményképük: Babits Mihály.

Láthatjuk azonban, hogy a transzilván eszme nem kopott el, ma is vannak képviselői. Nagy György és Molnár Gusztáv, a *Provincia* 2000 áprilisi számában

¹ Idézi Cseke 118. o.

² Lásd: Ligeti: Eszménykeresések...

a következőket írják: „A múlttal előítéletek és gátlások nélkül akarunk szembenézni. De nem szeretnők, ha a múlt magyarázat híján vagy manipulációk eszközéül szolgálva elzárna előlünk a jelen alternatíváit. A másokban partnert akarunk látni; az eszmékben, cselekedetekben és a mindennapi együttélésben. Nem akarjuk, hogy a mi provinciánk ezután is egy harmadrangú ország másodrangú tartománya legyen. Azt akarjuk, hogy Erdély egy centrummá váljon. Nem mások fölött, hanem egyensúlyban és partnerségben más centrumokkal. Olyan Erdélyt akarunk, amelyben a vallási-etnikai és kulturális különbségek kölcsönösen kiegészítik egymást. Európai erdélyiséget akarunk, amely ezeket az eltérő hagyományokat és identitásokat modern, az egységesülő Európa szellemiségéhez közelítő rendszerbe tudja foglalni.”

Ezen álláspont felfogható egyfajta cselekvésmodellként és közösségi etikaként. Azonban létezik egy deduktív-fogalmi kultúrtörténetként felfogott transzilván eszmeiség is. Teljesen nyilvánvaló, hogy a társadalmi élettevékenység történelmi kibontakozása (sem a történelmi, se a szociológiai kibontakozás) nem nélkülözheti az ideológiai alapvetés ontológiai jellegét. Látni kell, hogy a transzilván eszmeiséget több oldalról támadják, mert igen nagy támadási felületet nyújt. A konzervatív provincializmus, a doktrínér baloldaliság és az állami központosítás szolgálatában álló etnokratikus intolerancia egyaránt a transzilvanizmus ellenségeiként értelmezhetők. Ezekkel az „ordas eszmékkel” a transzilvanizmus csak a diszkurzív logika fegyverével veheti fel a versenyt. Érvelni inkább egy hipotetikus jövő reményében lehet és érdemes, ahol ez a jövő egy megszerzendő létfolytonosságot, bővülő szellemi és kulturális látóhatárt jelent a nemzetiségek számára. A békessé álmódott múlt és a nyugalmasnak ítélt jövő szillogisztikus összekapcsolása a transzilvanizmus képviselőinél bizonyos utópiákra, álmodozásokra ad lehetőséget.

Kós Károly eszmerendszerében is kitüntetett helyet foglal el az erdélyiség gondolat. Véleménye szerint ez az országrész egy különálló történelmi egység ezer esztendő óta. Szerinte van különvaló erdélyi lélek, minden emberi észjárástól különböző gondolkodásmód és világszemlélet, temperamentum és mentalitás.³ A transzilvanizmus képviselői, így Kós szerint is, Erdélyben megtörtént ezer esztendő alatt a csoda, amelynek lényege a nemzetiségi béke, a vallási türelem és a termékeny kulturális kölcsönhatások együttese.

A transzilván eszmeiség a politikában is éreztette hatását. A Magyar Néppárt 1921. június 5-én Bánffyhungyadi zászlóbontó kongresszusán kimondták: „Azt akarjuk, hogy ez a föld, mely legelőször lett a vallásszabadság boldog hazájává, ma nem esnék a legnagyobb veszedelmek és szerencsétlenségek csíráit magában hordozó elvakult sovinizmus áldozatává. Azt akarjuk, hogy legyen ez a föld az itt lakó, különböző nyelvű és vallású népek közösen féltett és egyesült erővel védelt boldogságot nyújtó hazájává.”

³ Lásd: Kós: Erdély – kultúrtörténeti vázlat

Máig tartó és érvényes általánosítás, hogy az erdélyiséget az első világháború utáni talpra állás, a közösségi élet megszerveződéseként a nemzetiségi megmaradás és az együtt élő népek egymásra találásaként kell értelmezni.

A transzilvanista ideológiában tagadhatatlanul jelen voltak az illuzórikus elemek is, amelyek főleg érzelmi húrokat pengettek és ilyen alapokról fejtették ki mondanivalójukat. Ez az álláspont főleg a tízen- és huszonevesek érzelmi- és gondolatvilága alapján ítélkezik az erdélyiségről. Nem ismervén föl a transzilvanizmus intencionális erejének tartalmát, a társadalmi és politikai frusztráció bizonyos elemeit hordozza. Velük szemben fogalmazza meg Cs. Gyimesi Éva a transzilvanizmus valódi tartalmát ér értelmét: „Fenntartja az együttélés pozitív lehetőségeinek, a transzilván tradíciók meghatározó szerepének illúzióját, valamint a kisebbségi humánus erkölcsi többletének mítoszát.”⁴

A filozófus Nagy György a transzilván eszmeiség elemzése közben egy új fogalmat vezet be: a desirabilitás fogalmát. E fogalom a teljesítménykésztettség és a döntésmélet kidolgozása során keletkezett a francia szociológiában. A társadalmi magatartásmódok világnézeti indíttatásának motivációs hátterének és ideológiai következményeinek vizsgálatán alapul. „A kanti erkölctan formalizmusa és a kategorikus imperatívusz én-ben gyökerező feltétlensége a fichte-i Sollen követelményrendszere és a kötelességek etikájának előtérbe helyezése, olyan társadalmi és történelmi állapotokat jelez, amelynek közepette a desirabilitásnak, tehát a céltudatos kemény közösségi akaratnak az elszánt alkotó erőfeszítés ethosának kitüntetett szerepe van.”⁵

A transzilvanista eszmerendszer e vázaltszerű áttekintése után nézzük meg, hogy elsősorban mely oldalról támadják e gondolatrendszert és milyen történelmi-politikai indíttatásból.

A román történészfejedeleml Nicolae Iorga (eredeti bolgár nevén Nicolai Iorgov) a jelenlegi hivatalos román történetírás, s egyben a modernkori román történetírás atyja, az 1784-es Horea-Cloșca-vezette parasztfelkelésről így vélekedik (megjegyezzük, hogy a világ történészei általánosan elfogadott tényként állapítják meg, hogy ez a lázadás volt Európában az első etnikai jellegű pogrom, népiirtás): „Horea, a Kárpátok küszöbét védő Decebal. Ő is makacsul és könyörtelenül harcolt, míg csak a halál töviskoszorúját nem helyezték sorscsapásoktól barázdált homlokára. Ő volt a parasztok félelmetes királya, azoké, akik megtévelyultak a szenvedésektől, a jobbágysors igájában.”⁶

Nem tett jót a magyar nemzeti öntudat megerősödésének a „herderi jóslat”, és annak magyar feldolgozása sem. Herder II. József központosított Habsburg-

⁴ Cs. Gyimesi Éva, 58. o.

⁵ Nagy György, 33. o.

⁶ Nicolae Iorga, 98. o.

monarchia ötletét sem tartja kivitelezhetőnek. Szerinte nemzet és állam nem feltétlenül azonos, egy állam égisze alatt a nemzetet nem lehet egyesíteni.

Ezen gondolatok megtalálhatók Kölcsey Ferenc, de a XX. században Illyés Gyula és Szerb Antal írásaiban is. Herder szerint az emberiség egyetlen élő nagy organizmus, története hasonlatos az egyén életéhez. A haza története hosszú, fáradtságos küzdelmek sorozata, mely kudarccal teli. Illyés Gyula A tiszták című drámájában kifejezi, hogy az Igazság nem győz feltétlenül, az Igazságot el lehet fojtani, és az utolsó szálig ki lehet irtani az igazságért küzdő népeket.

A felvilágosodás szülte a transzilvanizmushoz hasonló ideológiát is, azt a bizonyos „hungarus-tudatot”, amely jellemezte a kora reformkor gondolkodóit: Magda Pált, Batthyány Vincét. A soknemzetiségű közös haza gondolata ott kísért soraik között és mindig érvként szolgál a magyarosító törekvések ellen. E felvilágosult hungarus-tudat szerint a kossuth-i érdekegyesítés legyen a közös nemzetiségi gondolkodás alapja. „Egyesüljetek tehát Hunnia minden nemzeti a magyar genius szárnyai alatt!”⁷

Az erdélyi nemzeti öntudat kifejlődésének az igazi, modernkori kibontakozása csak a II. Világháború után, a 60-as években indulhatott el. Ekkor indult meg az a módszeres kutatómunka, amely a romániai magyar nemzetiség kulturális örökségének teljességét kívánta birtokba venni és a nemzetiségi öntudat szerkezetébe beépíteni. Ennek a fiatal írógenerációnak voltak tagjai Szemlér Ferenc, Marosi Ildikó, Csehi Gyula, Jordáky Lajos. Meg kell említeni a filozófusokat is: Tamás Gáspár Miklós, Bretter György, Molnár Gusztáv, Szávai Géza nevét.

A történészek is jelentős helyet foglalnak el a magyar öntudat fejlesztésében és kimunkálásában, valamint a transzilvanizmus eszméjének továbbvitelében. E tekintetben Egyed Ákos, Benkő Samu, Csetri Elek, Imreh István, Jancsó Elemér neve érdemel figyelmet.

Külön kiemelném a filozófus-szociológus Gáll Ernő nevét, aki korunk legfontosabb eszmeáramlataira egész munkássága alatt nagy érzékenységgel reagált. A transzilvanizmus gondolköréről azt vallotta, hogy annak elmélyült, tudományos tanulmányozása megalapozhatja a magyar nemzetiségtudományt. Kiemeli továbbá, hogy a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális identitásának a fennmaradását az emberi méltóság alapvető követelményéhez kell kötni; a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak természetes módon kell kiegészíteniük az egyéni jogokat, s a kollektív jogok érvényesülése szavatolja a többségi nemzet és a kisebbségben élő nemzetiség eredményes együttműködését.

Az irodalom és a szociográfiai kutatás összekapcsolódását jelentette azoknak a közös köteteknek a megjelenése, amelyek az erdélyi magyar nép szociális, kulturális és történelmi helyzetéről adnak képet. E tekintetben kiemelendő Beke György, Fodor Sándor és Mikó Imre munkássága, de lehetne folytatni a sort Kenéz Ferenc, Marosi Barna és Cseke Péter nevével.

⁷ Idézi: Száraz, 233. o.

Látható tehát, hogy a transzilvanizmus egy olyan regionális identitás-meghatározás, amely kulturális értelemben közvetlenül az egyetemeshöz kívánja kapcsolni nemcsak a kisebbség értéktudatát, hanem a magyarság egészét is. Az eszme kihat és szétsugárzik az irodalomtól kezdve a történelem, filozófia, szociológia tudományágakra egyaránt. A közel egy évszázados múltra visszatekintő eszmerendszer gyökerei mélyen bele vannak ágyazódva a magyarság történelmébe és az erdélyi identitástudat labirintusába.

Manapság, amikor a regionális szemlélet olyannyira felértékelődik, amikor fontos az, hogy egy azonos területen élő népesség (jelen esetben egy kisebbségi létben élő nemzetiség) hogyan definiálja önmagát, saját sorsát és történelmét, kultúráját, a transzilvanista eszmének új hangsúlyt kell kapnia. Mert ez egy olyan értéktöbblet, egy olyan egyedi és sajátos gondolkör, amely a nemzetek fölé emelkedő regionális tudatnak része.

Irodalomjegyzék

1. Ligeti Ernő: *Eszménykeresések az erdélyi magyar irodalomban*. Kolozsvár, 1931.
2. Kós Károly: *Erdély – kultúrtörténeti vázlat*. Kolozsvár, 1929.
3. Nicolae Iorga: *Două concepții istorice*. Imprimeria Națională, București, 1944.
4. Száraz György: *Erdély múltjáról, jelenidőben*. Magvető Kiadó, Bp. 1988.
5. Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. Héttorony Könyvkiadó, Bp. 1989.
6. Cs. Gyimesi Éva: *Időszerű-e a transzilvanizmus?* In: Európai idő, 1991/21.
7. Nagy György: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Komp-Press-Polis kiadó, Kolozsvár 1999.
8. Cseke Péter: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion, Kolozsvár. 2001.
9. Veres Ildikó: *Lehetséges szempontok a transzilvanizmus eszmetörténeti elemzéséhez*. In: Holnap folyóirat. 1991/1. 36-40. o.

A Szerző: Miklósné Zakar Andrea, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Győr